

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s. 2-26, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1427859

Araştırma Makalesi

YAZITLAR IŞIĞINDA ANTİK LYKAONIA'DA ZEUS KÜLTÜ VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ

Mehmet KURT*

Öz: Zeus'un Anadolu'daki birçok antik bölgede çok değişik epithetlerle tapınım gördüğü bilinmektedir. Ele geçirilmiş yazıtlardan Lykaonia Bölgesi'nde de Zeus'un *akouseos*, *anaalpones*, *astlenos*, *bronton*, *dalbenos*, *megistos*, *stratios megistos*, *eukarpos*, *keranios*, *phatnios*, *salarameus*, *soter*, *sozon*, *zemeiastes*, *zemroutenos* gibi yerel epithetlerle tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Bu sıfatlar içerisinde özellikle *Zeus Bronton*, *Zeus Megistos*, *Zeus Eukarpos* ile *Zeus Phatnios*'ın geçtiği yazıtlar diğerlerine göre sayıca fazladır. Tanrının bu epithetleri temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan Lykaonia'nın sosyal ve ekonomik yapısında Zeus'un önemli bir yer tuttuğunun somut kanıtlarını oluşturmaktadır. Ayrıca en eski çağlardan itibaren verimli ancak yeterli yağmur almayan Lykaonia'da Fırtına tanrılarının en saygı gören tanrılar olduğu ve söz konusu geleneğin Zeus ile devam ettiği görülmektedir. Bu çalışmada ikonografik ve epigrafik kaynaklara göre Zeus'un Lykaonia Bölgesi'ndeki yerel kültleri ve bölgenin sosyal hayatına yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lykaonia, Zeus, Kült, Sosyal Hayat, Yazıt

THE CULT OF ZEUS IN ANCIENT LYCAONIA IN THE VIEW OF THE INSCRIPTIONS AND ITS EFFECTS ON SOCIAL LIFE

Abstract: It is recognized that Zeus, with numerous different names, was idolized in many ancient regions of Anatolia. It is understood from the uncovered inscriptions that Zeus was worshiped in the Lycaonia Region with local epithets including Zeus'un *akouseos*, *anaalpones*, *astlenos*, *bronton*, *dalbenos*, *megistos*, *stratios megistos*, *eukarpos*, *keranios*, *phatnios*, *salarameus*, *soter*, *sozon*, *zemeiastes*, *zemroutenos*. The inscriptions associated with Zeus Bronton, Zeus Megistos, Zeus Eukarpos, and Zeus Phatnios are more prevalent than the rest among these adjectives. These labels of Zeus provide tangible proof of his pivotal position in the societal and economic makeup of Lycaonia, an area primarily sustained by agriculture and animal breeding. Also, it can be noted that storm gods held a significant place of honor in Lycaonia, a fertile region that didn't receive substantial rain throughout its history, and this convention continued with Zeus. This research discusses the local Zeus cults in the Lycaonia region, based on iconographic and epigraphic sources, and their impact on the region's social life.

Keywords: Lycaonia, Zeus, cult, Social life, Inscription

Başvuru/Submitted: 29.01. 2024

Kabul/Accepted: 21.02.2024

1. Giriş

Bilindiği üzere Yunan mitolojisinde baş tanrı olarak kabul edilen Zeus, hem tanrıların hem de insanların babasıdır. Adının kökeni "parlak, parlayan" anlamına gelen Zeus, aynı zamanda gökyüzü olaylarının tanrısıdır (Cook, 1914, 186). Başlangıçta kozmik bir niteliğe sahip olan Zeus, zamanla antropomorfik bir özelliğe bürünmüş olsa da gökle ilgili işlevlerini her zaman devam

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-4440-9900, mehmetkurt@kmu.edu.tr

ettirmiştir. Bu nedenle Yunan *pantheonu* tanrıları arasında Helenistik Dönem'den başlayarak Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne kadar varlığı belgelenen bir tanrıdır. Tanrının temel işlevi yağmur olduğundan gök gürültüsü ve şimşekle de bağlantılıdır. Bu açıdan tabiat ile en çok bağlantısı olan tanrı Zeus'tur (Erhat, 1989, 322; Hakman, 2013, 3). Ayrıca Zeus'un *bronton* (gök gürültüsü) epithetiyle Fırtına Tanrısı olarak cezalandırıcı bir işleve sahip olduğu da bilinmektedir (Agizza, 2001, 31). Aynı zamanda evin ve toplumsal düzenin koruyucusu işlevini üstlenmiş olan Zeus, büyük ölçüde atmosfer olaylarıyla ve toprağın verimliliğiyle de ilişkilendirilmektedir. Nitekim tanrının sahip olduğu *ombrios* (yağmur yağdıran), *ourios* (rüzgar estiren), *astrapoios* (yıldırım gönderen), *epikarpios* (meyve üreten) ve *georgos* (çiftçi) gibi sıfatlar bu işlevine işaret etmektedir (Hard, 2008, 73).

Çok geniş çapta tapınım gören Zeus'un neredeyse bütün epithetlerinin doğa ve insan faaliyetleriyle bir şekilde bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır ki tanrının Anadolu'da da söz konusu işlevine dair çok sayıda sıfatı vardır (Şahin, 2001). Çoğu kez bir kartalla, elinde bir asa ya da yıldırımla, bazen de her ikisini birden taşır şekilde tasvir edilmiştir. Arkeolojik, ikonografik ve özellikle de epigrafik kaynaklardan anlaşıldığına göre Zeus, Anadolu'nun antik bölgelerinden birisi olan Lykaonia'da (Figür 1) da değişik sıfatlarla çok saygı duyulan bir tanrı olmuştur. Bu durum, Lykaonia sınırları içerisinde Bostandere (Hall, 1968, 86 No. 45), Konya Müzesi (Cronin, 1902, 122 No. 52), Şarören (Calder, 1928, 4 No. 5; Drew-Bear, 2001, 249, 252), Süverek (Calder, 1928, 5 No. 7b), Ilgın (Jonnes, 2002, 66 No. 314; 81 No. 376; 82 No. 379), Karaman Müzesi (Engelmann - Üner, 1992, 2 No. 2), Ak Kilise (Calder, 1910a, 77 No. I) ve Ladik'ten (Calder, 1928, 2 No. 3) ele geçmiş arkeolojik verilerle doğrulanmıştır¹. Perta'nın (Gimir)*territoriumundaki* Hacnuman'da Hadrianus'un imparatorluk kült tapınağına ait ve Zeus'a bir ithaf olan iki yapı yazıtında da Zeus'un rahibinden söz edilmektedir (Thonemann, 2013, 275 No. 308, 309). Fakat bütün bunlarda tanrının herhangi bir epithetinden söz edilmemektedir.

Ayrıca Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde Zeus'un büyük saygı gördüğü Kuzey Lykaonia'da Hıristiyanlar tarafından kullanılan ve Zeus'tan kaynaklanan şahıs isimleri de tanrının bölgedeki saygınlığının devamlılığına işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir (Breytenbach - Zimmermann, 2018, 419-420). Lykaonia'da Zeus kültürüne dair bir diğer husus da söz konusu tanrının sıklıkla Hermes ve Helios gibi diğer tanrılarla ilişkilendirilmiş olmasıdır (Swoboda v.dğr., 1935, 17 Çizim 14). Nitekim Suğla Gölü yakınındaki Ak Kilise'den bir yazıtta Zeus'un güneşle ilişkilendirildiği belgelenmektedir (Calder, 1910a, 77 No. 2). Öte yandan Zeus ve

¹ Lykaonia Bölgesi'nde Zeus kültürüne dair arkeolojik çalışmalar için bkz. Baldıran, 2008, 35-46, 2012, 79-80, 2015, 417-420; Baldıran v.dğr., 2010, 225-226.

Hermes'e adanmış sunakların Lystra çevresinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Mitchell, 1993, II 23)². Bu durum ise Elçilerin İşleri'nde (14: 11-13) Barnabas'ın Zeus ve Paulus'un ise Hermes olarak selamlandığı bölümü doğrulaması açısından anlamlı bulunmaktadır (Röhr, 2009, 182; Breytenbach, 2013, 3).

2. Lykoania'da Zeus Epithetleri

Anadolu'da en fazla epithete sahip tanrı Zeus olup, tanrının bu sıfatları antik bölgelerin coğrafi ve buna bağlı olarak sosyo-kültürel yapısından kaynaklı olarak farklılıklar göstermektedir. Öyle ki Anadolu'da Zeus'un tarım ve hayvancılığa elverişli coğrafyasından dolayı zirai faaliyetler açısından koruyucu ve bereket getiren işlevi başta olmak üzere çok sayıda sıfatla saygı gördüğü bilinmektedir (Şahin, 2001; Hakman, 2012, 11, 13). Zeus'un Antik Lykaonia'da da aşağıda yer verilen farklı epithetler altında tapınım gördüğü yazıtlardan anlaşılmaktadır³.

2.1. Zeus Akouseos

Perta Antik Kenti'nin kırsalındaki Burunkuyu'dan ele geçmiş Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mermerden yapılmış *bomos* üzerindeki yazıttan (Figür 2) bir yeminini yerine getirmek için Mithridates'in oğlu Papias'ın Zeus Akoueos'a adakta bulunduğu belgelenmiştir (Thonemann, 2013, 279 No. 312). Bugüne kadar başka bir yerde rastlanmamış olması *akouseosun* bu çevredeki bir yer ismiyle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

2.2. Zeus Anaalpones

Zeus'a bu epithetle sadece Zıvarık'ta ele geçmiş bir yazıtta (Callander, 1906, 172 No. 57; Pleket - Stroud, 1987, 390 No. 1402) rastlanmıştır. Söz konusu yazıttan Minesitehos'un oğlu Kanais'in Men ve Zeus Anaalpones için bir adak sunduğu anlaşılmaktadır. Yazı iyi korunduğu için yazıtın bulunduğu taşın ön tarafındaki büstün Zeus'u temsil ettiği ve sol taraftaki heykelle birlikte kasıtlı olarak tahrip edildiği düşünülmektedir (Röhr, 2009, 183). Ayrıca tanrının bu epithetine sadece burada rastlanmış olmasından dolayı yerel bir kült merkezinden geldiği de değerlendirilmiştir (Şahin, 2001, 18).

2.3. Zeus Astlenos

² Bölgenin yakın çevresinde yer alan Isaura'daki (Zengibar Kalesi) bir mezar stelinde de her iki büst birlikte görülmektedir. Bunlardan birisinin *kerykeionundan* dolayı Hermes'e, sağdaki yıldırım demeti olanın ise Zeus'a ait olması gerektiği düşünülmektedir. Yazıtından ise Khrysanthos'un oğlu olan rahip Celer'in Zeus Bronton'a ve Hermes'e adak sunduğu anlaşılmaktadır, bkz. Swoboda v.dğr., 1935, 72-73 no. 146; Alkan - Doğanay, 2020, 49 No. 30.

³ Metinde geçen bazı yazıtların çevirisi konusundaki katkılarından dolayı Sayın Doç. Dr. Mehmet Alkan'a çok teşekkür ederim.

Zeus'un bu epitheti, bugüne kadar yalnızca Zengibar Kalesi (Isaura) yakınlarındaki Tahtalı'dan bir yazıtla belgelenmiştir. Söz konusu yazıttan *demos* birliğini oluşturan Takourthos ve Kodylessos (Güdelesin) adlarındaki iki köyün saygıdeğeri ve aynı zamanda Zeus Astlenos'un rahibi olan Valerius'un hayat arkadaşı Matriona tarafından iyi niyetinden dolayı onurlandırıldığı anlaşılmaktadır (Swoboda v.dğr., 1935, 98-99 No. 282).

2. 4. Zeus Astrapton

Lydia ve Phrygia bölgelerinde tarım ve hayvancılık işleviyle sıklıkla tapınım gören köylü tanrısı Zeus Bronton ile birlikte Zeus Astrapton lakabına da rastlanmıştır. Muhtemelen tanrının bu iki epitheti arasında bir ilişki olmalıdır. Ayrıca Maionia'da ise Theos Astrapton kai Bronton olarak geçtiği tespit edilmiştir (Şahin, 2001, 27).

Tanrının bu epithetine Lykaonia'da yer alan Pithoi'den (Kadınhanı) bir yazıtta da (Ramsay, 1888, 235-236 No. 1) Zeus Bronton ile birlikte rastlanmıştır. Yazıttan adakta bulunan kişi olduğu anlaşılan Menodoros'un bölgedeki yerel kültürden birisinin ya da imparatorların başrahibi olabileceği değerlendirilmektedir (Ramsay, 1888, 236). Savatra'dan yeni yayımlanmış bir yazıttan ise (Alkan & Işık, 2020, 461-463 No. 3) bu kez adağın Sokos'un oğlu olan rahip Mareis'in Zeus Astrapton, Syritios, Bronton ve Tanrıça Eirene için adandığı belgelenmiştir.

2.5. Zeus Bronton

Gürlemek, gök gürlemesi gibi anlamlara gelen adından da anlaşıldığı gibi *bronton*, "Gürleyen Zeus" adındaki Hava ve Fırtına Tanrısıdır (Cumont, 1897, 891-892; Şahin Akyürek, 2002, 18-42). Phrygia kökenli olan tanrı yerel epithetlerinden anlaşıldığı gibi Bithynia (Şahin Akyürek, 2012, 2014) başta olmak üzere Phrygia'ya komşu bölgelerde de saygı görmüştür. Kültürün kökeni için Phrygia'daki Dorylaion (Eskişehir/Şar Höyük) ve Nikoleia (Eskişehir/Seyitgazi) gösterilmekte, bu bölgede halkın ölümlerini Zeus Bronton ile özdeşleştirmek suretiyle tanrılaştırdıkları bilinmektedir (Şahin, 2001, 37). Zeus'un bu sıfatla saygı gördüğü yerlerin ortak yönleri zirai faaliyetlere elverişli kırsal kesimler olmalarıdır. Bu nedenle Zeus, çeşitli epithetlerle özellikle kırsal kesimde çiftçilerin tapındığı tanrı olmuş, tanrının kültü hayvancılık ve çiftçilikle ilgili olmasından dolayı "Büyük Çiftçi Tanrısı" olarak nitelendirilmiştir (Şahin Akyürek, 2001, 163). Nitekim Lykaonia Bölgesi'ne komşu bölgelerden olan Phrygia'dan kopyalanmış, değişik kişiler tarafından Zeus Bronton'a yapılmış olan bazı adak yazıtlarında söz konusu adağın mülklerin, azatlıların, meyvelerin, mahsullerin ve köyün selameti için yapıldığına yer verilmektedir (Chiai, 2020, 262-263). Bütün bunlar, Zeus'un bu sıfatla açıkça kırsal hayata ve çiftçiliğe dair bir işleve sahip olduğuna işaret etmektedir.

Kırsal bir yapıya sahip olup bununla bağlantılı olarak çiftçiliğin temel geçim kaynağı olduğu Kuzey Lykaonia ve Axylon Bölgesi'nde de Zeus Bronton'a yaygın bir şekilde tapınıldığı yazıtlardan anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıtlardan birisi, Laodikeia (Ladik) mezarlığından kopyalanmış bir adak yazıtıdır. Yazıttan adağın Dionysios'un oğlu rahip Longus tarafından mahsuller için her şeyi işiten tanrıya adandığı belgelenmiştir. Aynı adak taşında Dionysios'un oğlu rahip Longus'un kurtarıcıya adağı da yer almaktadır (Calder, 1928, 6 No. 8a-b) ki Longus adındaki şahsın aynı sunak üzerinde iki adak yazıtı yazdırttığı görülmektedir. A yüzünde her şeyi işiten tanrıya, B yüzünde ise Sozon'a adakta bulunulmuştur. Her iki adağın da aynı kişi tarafından yapıldığına şüphe olmamakla birlikte, hangi tanrıya yapıldığı ve buradaki her şeyi işiten tanrının Zeus olup olmadığı kesin olarak anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte yazıtta "ürünler için" ifadesinin geçmesinden dolayı söz konusu adak Dionysios, Demeter veya Zeus'tan birisine yapılmış olmalıdır⁴.

Yukarıda söz edildiği üzere Kadınhanı'ndan ele geçmiş yazıttan başrahip Menodoros'un Zeus Astrapon ile birlikte Zeus Bronton'a bir adak sunduğu anlaşılmaktadır (Ramsay, 1888, 235-236 No. 1; Cagnat, 1906, 121 No. 245). Son zamanlarda Savatra/Yağlıbayat'ta tespit edilmiş bir yazıt ise bölgedeki Zeus kültü konusunda oldukça ilginç bilgiler içermektedir. Yazıttan adağın Sokos'un oğlu rahip Mareis tarafından Zeus ve Eirene'ye yapıldığı anlaşılmaktadır (Alkan - Işık, 2021, 461-462 No. 3). Adakta bulunan Mareis'in ise Savatra'daki Zeus kültü rahibi olması gerektiği düşünülmektedir (Alkan & Işık, 2021: 462). Yazıtta ilginç olan nokta Zeus'un Keraunios, Astrapton, Syrtios ve Bronton olmak üzere dört lakabının sıralanmış olmasıdır (Figür 3).

2.6. Zeus Dalbenos

Savatra'dan son zamanlarda yayınlanan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait iki adak yazıtında Zeus, bu epithet altında geçmektedir. Bunlardan birisi, C(alpurnius) Germanicianus'un oğlu Calpurnius [K]admos tarafından Zeus Dalbenos'a adanmıştır (Alkan - Işık, 2021, 458-460 No. 1). Kadmos'un adağındaki boğa kabartmasının Zeus'un gücünü simgeleyen bir kült sembolü olarak işlendiği değerlendirilmiştir (Alkan - Işık, 2021, 466). Lykaonia'da Zeus kabartmalarında sıklıkla rastlanan boğa figürü, Zeus'un çiftçi tanrı lakabıyla da uyumludur. Yazıtı yayınlayanların verdiği bilgilere göre Zeus'un Dalbenos epitheti bugüne kadar sadece Barselona'da özel bir koleksiyonda Roma tanrısı Silvanus'a ait bir heykelcik üzerinde tespit edilmiştir. İkinci yazıttan ise Zethos adındaki kişinin ailesi için adağı Zeus Dalbenos'a adadığı anlaşılmaktadır (Alkan -

⁴ Nitekim Lykaonia'ya komşu bölge olan Phrygia'da meyveler ve mahsuller için Zeus Bronton'a adanan sunakların varlığı bilinmektedir (Cox - Cameron, 1937, 62 No. 125, 106 No. 220). Bu konuda detaylı bilgi ve yorum için ayrıca bkz. Chia, 2020, 260-264.

Işık, 2021, 461 No. 2). Zeus Dalbenos'un yıldırım, meşale anlamlarına gelen Eski Yunanca *dalos* sözcüğünden türetilmiş bir lakap olabileceği ve her iki adağın Savatra'da çıkmasından dolayı bu kültürün Phrygia kökenli hatta Savatra'ya özgü olabileceği önerilmektedir (Alkan – Işık, 2021, 459, 466).

2.7. Zeus Eukarpos

Zeus'un Anadolu'da saygı gördüğü sıfatlarından birisi de *epikarpios*, *eukarpios* ya da *eukarpos* olmuştur. Tanrının bu epitheti Paphlogonia'da Akören'de (Şahin, 2001, 48-49), Kappadokia'da Kokusos'da/Göksun (Hakman, 2012, 110-111) ele geçmiş yazıtlarla belgelenmiştir. Yazıtlar dışında Zeus'a bu epithetle sunaklar ve sikkeler üzerinde rastlanmıştır. Sunakların bazılarında Zeus'un yıldırımları yanında buğday başağı ve üzüm de betimlenmiştir (Calder, 1928, 4 No. 5). Benzer şekilde İmparator Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) ait bir sikkenin arka yüzünde Zeus Epikarpios iki buğday başağı ve bir üzüm salkımı tutar şekilde tasvir edilmiştir (Arslan, 1997, 105 No. 209, Levha XXXIX). Eukarpos'un, ürünlerin koruyucu tanrısı olan Epikarpios ile aynı olduğu kabul edilmektedir (Şahin, 2001, 48-49). Aynı şekilde Zeus'un Karpophoros kültürünün Zeus Epikarpios ile aynı külte karşılık geldiği de bilinmektedir (Hakman, 2012, 108).

Zeus'un Lykaonia'da *eukarpos* ya da *epikarpios* epithetiyle saygı gördüğüne dair iki örnek mevcuttur. Bunlardan birisi Bulduk'ta ele geçmiş bir yazıt olup Pothos adında birisinin Zeus Eukarpos'a adakta bulunduğunu göstermektedir (Calder, 1910b, 238 No. 8). Söz konusu yazıtta tanrının epitheti olarak geçen *eukarposun* "iyi ürün" anlamına gelmesi, tanrının bu sıfat altındaki işlevine işaret etmesi bakımından önemlidir. Kötüşak'tan ele geçmiş bir yazıttan ise Aelius Paizon adındaki kişinin efendisi Faustus'un kurtuluşu için Zeus Epikarpios'a adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Calder, 1956, 103 No. 476).

2.8. Zeus Megistos

En Yüce Tanrı demek olan Zeus Megistos'un Karia, Lydia, Pamphylia başta olmak üzere Anadolu'da çok yaygın bir tapınım gördüğü bilinmektedir. Özellikle Karia'daki Iasos'un (Milas/Kıyıkışlacık) önemli tanrılarında birisi olup, bu kentte MÖ 4. yüzyıldan sonra Zeus Megistos adına kurulmuş bir okulun varlığından söz edilmektedir (Şahin, 2001, 100-101).

Kuzey Lykaonia'nın değişik yerlerinde bu tanrıya adandığı anlaşılan çok sayıda adak yazıtı sayesinde Zeus Megistos'un fazlaca tapınım gördüğü antik bölgelerden birisinin de Lykaonia olduğu anlaşılmaktadır. Zeus'a bu epithetle tapınıldığını gösteren yazıtların önemli bir bölümü ise Ikonium (Konya) ve yakın çevresinden ele geçmiştir. Söz konusu yazıtlardan birisi Meram'dan kopyalanmış olup Kouti(s) adında birisinin Zeus Magistos'a bir adak sunduğu

belgelenmektedir (Paris – Radet, 1886, 505 No. 10). Yakın çevreden bir başta yazıtta da Zeus Megistos'un hayat boyu rahibinden söz edilmektedir (Sterrett, 1888a, 210 No. 228). Ikonium'dan ele geçmiş yazıtların MS 1. ve 2. Yüzyıllara tarihlendirilmesinden hareketle kentin erken imparatorluk sikkelerindeki (von Aulock, 1976, 75-77 No. 190-198) Zeus'un Zeus Megistos ile özdeşleştirilebileceği önerilmektedir (Thonemann, 2013, 280). Bu durum ise Zeus Megistos kültürünün Ikonium ile güçlü bir ilişkisinin olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Mitchell, 1993, II 23).

Konya'dan ele geçmiş Grekçe ve Latince olmak üzere çift dilli yazıtta da azatlı köle Felix'in Tyche ve Meter Zizimene ile birlikte Zeus Megistos'a bir adağından söz edilmektedir (Ramsay, 1918, 170 No. XIII). Ayrıca Meter Zizimene kültürünün merkezi durumunda olan Zizima'dan (Sızma) ele geçmiş Iris'in oğlu Appas tarafından Zeus Megistos'a adanmış bir adak yazıtından (McLean, 2002, 8 No. 18) burada Zeus'a yerel olarak tapınıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu yazıtlar Sızma'da Meter Zizimene ile birlikte Zeus Megistos'un da saygı gördüğünü ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Laodikeia'nın kuzey doğusundaki bozkır sahasında ve Kuzey Lykaonia yerleşimlerinde de Zeus Megistos'a adakta bulunulduğunu gösteren çok sayıda yazıt ele geçmiştir. Zeus Megistos'un Lykaonia'da oldukça geniş bir sahada saygı gördüğünün de göstergesi olan bu yazıtlardan birisi Perta'nın *territorium*undaki Mernek'te (Karakaya) ele geçmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bir adak heykelciğinin (Figür 7) üzerinde yer alan bu yazıttan (Thonemann, 2013, 280 No. 313) Arruntius Menodoros adında birisinin adağı Zeus Megistos'a adadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Kuzey Lykaonia kenti Perta'da Zeus Megistos için önemli bir tapınağın varlığı da bilinmektedir (Calder, 1956, 47 No. 259). Muhtemelen bu kırsal bölgede söz konusu tanrı adına başka kült merkezleri ve tapınaklar da mevcuttu ki aynı bölgedeki Kinna kenti (Karahamzalı) ve *territorium*unda tanrının bu epithetle saygı gördüğüne dair yazıtlar ele geçmiştir. Söz konusu yazıtlardan birisi Canımana'dan kopyalanmış olup Areenoi halkının sorumluluğunu Karios Dionysios'un oğlu Asklepios Polykrates'e vermek suretiyle Zeus Megistos'a bir adakta bulunmuş olduğu belgelenmektedir (Thonemann, 2013, 226 No. 249). Yine Canımana'dan aynı yerel kültürten söz eden ve aynı döneme tarihlendirilen bir başka yazıttan (Figür 6) Manes'in oğlu Karpos'un muhtemelen oğlu Asklepios için Zeus Megistos'a adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Thonemann, 2013, 225 No. 248). Bu çevredeki Yeşilköy'den bir yazıt ise rahiplik görevini ilk kez yerine getiren Antiokhos'un oğlunun kendi imkânlarıyla Zeus Megistos'a bir adak sunduğunu belgelemektedir

(Thonemann, 2013, 210 No. 225). Canımana'dan Zeus Megistos'a ait bu yazıtlar yerel kültürün bölgede yaygınlığına işaret etmektedir.

Zeus'a bu epithetle tapınıldığını gösteren yazıtların yer aldığı mezar taşlarında bulunan figürler de onun zirai faaliyetlerle olan bağlantısına işaret etmektedir. Öyle ki Lagina'da Zeus Megistos'un mısır başakları ve üzüm salkımları arasındaki büstünün tasvirine rastlanmıştır (Mitchell, 1993, II 23). Öte yandan Perta'nın sınırları içerisindeki Eski'den ele geçmiş olan ve yazıtından (Anderson, 1899, 133 No. 161) hayat boyu başrahiplik yapan Papios oğlu Dorymenes'in Zeus Megistos'a adakta bulunduğu anlaşılan sunak taşında asma yaprağının varlığı dikkat çekicidir. Ayrıca bölgede Kötüuşak (Figür 4) ve Bulduk'ta ele geçmiş yazıtlarda açıkça "iyi ürün veren" anlamına gelen *epikarpios* veya *eukarpios* geçmektedir (Calder, 1956, 100 No. 453, 103 No. 476). Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde bölgede tanrının her şeyden önce mahsullerin koruyucusu işlevi gördüğü açıkça anlaşılmaktadır (Mitchell, 1993, II 23). Hadrianopolis (Koçaş ?) antik kentinin *territorium*'unda Mahmut Asar ve Teke arasındaki Mezarlık mevkiinden ele geçmiş yazıttan Eurymadon adındaki birisinin adı okunamayan oğlu tarafından Zeus Megistos'a adakta bulunduğu belgelenmiştir (Calder, 1956, 26 No. 130 Pl. 8). Yazıtın yer aldığı *bomos* üzerindeki Zeus büstü tasvirine gagasında çelenk tutan kartal ve pullukla birlikte rastlanmaktadır. Bütün bunlar ise kırsal alana ve tarımsal faaliyetlere işaret etmektedir.

Öte yandan bölgede Zeus Megistos'a yapılmış adaklara dair yazıtların malikanelerin bulunduğu ve zirai faaliyetlerle öne çıkan yerlerde yoğunlaşmış olması da bu konuda bir diğer dikkat çekici husustur. Bu yazıtlardan birisi Eldeş'ten kopyalanmış olup yazıtta Caesar'ın kölesi *airanarkhes* (polis şefi) Kosmion'un Zeus Megistos'a adağından söz edilmektedir (Anderson, 1898, 123 No. 70; Jonnes, 2002, 90 No. 396). Yazıttan *airanarkhes*in bir imparatorluk *vernasının* (evin kölesi) sorumluluğunda olduğunun belgelenmesinden Eldeş'te bir imparatorluk malikânesinin varlığı anlaşılmaktadır (Kurt, 2018, 613). Ayrıca Zeus Megistos ile birlikte bir Romalı toprak sahibinin vekili olarak *oikonomos* (kâhya) Eucarpus Calpurnius Proculus adının geçtiği bir yazıtta Meter Andirene'ye tapınılmış olması da tarımsal faaliyetler açısından dikkat çekicidir (Jonnes, 2002, 92 No. 404; Breytenbach - Zimmermann, 2018, 308). İmparator Genç Helios Commodus'un azatlısı Marcus Aurelius Eukleides'in Zeus Megistos'a bir adak sunduğunu belgeleyen bir yazıt (Jonnes, 2002, 75 No. 343) ve Çavuşçuköy'den kopyalanmış Prokdestos ve adları okunamayan bazı kişilerin Zeus Megistos'a adak sunduklarından söz edilen (Jonnes, 2002, 81 No. 377) bir başka yazıt da Zeus'un bu epithetle bölgede çok geniş bir alanda tapınım gördüğünü ortaya koymaktadır.

Bilindiği gibi gerek imparatorluk ve gerekse özel malikanelerin en fazla görüldüğü yerlerden birisi de Laodikeia çevresidir (Kurt, 2018, 613-617). Öte yandan Kuzey Lykaonia ve Axylon Bölgesi gibi verimli sahalarda Sergii Paulii, Iulii, Scribonii ve Ulpii gibi köklü Roma aileleri tarafından nesiller boyu işletilen malikânelerin varlığı da bilinmektedir. Muhtemelen bu malikânelerin baş tanrısı da Zeus olmalıdır (Mitchell, 1993, I 153 dn. 94). Laodikeia Combusta (Ladik) yakınındaki Meydanlı'dan kopyalanmış bir yazıtta *oikonomos* olan Eukarpos adındaki kişinin Zeus Megistos'a adağını sunduğundan söz edilmektedir (Calder, 1956, 1 No. 1). Yine bu bağlamda tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu Axylon Bölgesi içerisinde bulunan Zengen'den (Özkent) ele geçmiş bir yazıt ise Manes'in adı tam okunamayan oğlunun her güzel yılın rahibi olması için Zeus Megistos'a bir adak sunduğunu belgelemektedir (Calder, 1928, 194 No. 373). Atkafası'ndan ele geçmiş bir yazıtta Plommeis halkının *oikonomos* olan Gallikos ve Cihanbeyli'den kopyalanmış yazıtta adı geçen Archiereis gibi Zeus'a adanma törenleri yapan iki *mistheotesin* (kiracı) adına rastlanmış olması, buralarda da malikânelerin varlığını ortaya koymaktadır (Anderson, 1899, 124 No. 136; Mitchell, 1980, 1078). Ayrıca MS 2. yüzyılda bir imparatorluk malikânesinin varlığı bilinen (Kaya, 2011, 216) Pillitokome/İnsuyu'den ele geçmiş olan bir yazıttan Lagina'lı Clarus'un Zeus Megistos'a bir adak sunduğu belgelenmektedir (Anderson, 1899, 129 No. 148). Pillitokome yakınlarında Dik Kulak'tan kopyalanmış bir yazıtta da bu çevrede Zeus'un bu sıfatla saygı gördüğünün bir başka kanıtını oluşturmaktadır (Calder, 1956, 96 No. 432). Yine aynı yerden kopyalanmış bir başka yazıtta göre ise Valentus adında birisinin Zeus Megistos'a adağını sunduğu öğrenilmektedir (Calder, 1956, 110 No. 521). Muhtemelen tarım ve hayvancılık yoluyla zenginleşmiş olan yerel halk, bu yerel kültürün yayılmasında ya da tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır (Mitchell, 1993, II 23 dn. 91). Yine bir malikânenin varlığı bilinen Kadınhanı yakınlarındaki Aralleia'dan (Atlanti) kopyalanmış Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait (MS 5. yüzyıl) bir yazıt ise (Calder, 1928, 162 No. 306) *lancarius* görevi yapmış Sambatius'un burada bir yabancı olarak ölen oğlu Konon için yazdırılmıştır. Yazıttan pagan dönemdeki En Yüce Zeus Megistos'un yerine aynı anlamda Theos Megistos'un kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise Hıristiyanlığın yayılış sürecinde aynı terminolojinin kullanılmış olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici bulunmaktadır (Breytenbach - Zimmermann, 2018, 328, 826).

2.9. Zeus Stratios Megistos

Perta'nın *territorium*unda yer alan Harmançukuru'nda Zeus Stratios Megistos'a yapılan adağı gösteren bir yazıt (Figür 8) ele geçmiştir (Thonemann, 2013, 278 No. 311). Yazıttan *beneficarius* (ayrıcıklı asker) olan Papianos'un kendi karısı Flacilla ve rahip genç Apelles'e bir

yemininin yerine getirilmesi için adakta bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıtta kendisine adak sunulan Zeus Stratios Megistos askeri işleve sahip bir tanrı olup tanrının bu lakapla tapınım gördüğüne dair başka bir örneğe rastlanmamıştır. Bununla birlikte *benefarii* tarafından diktirilen adak anıtlarının ezici çoğunluğunun Roma İmparatorluğu genelinde ordunun baş tanrısı Iupiter Optimus Maximus'a adanmış olduğu bilinmektedir (Thonemann, 2013, 278-279).

2.10. Zeus Keraunios

Zeus Keraunios, Yıldırımların Efendisi olarak kabul edilen ve yıldırımıyla cezalandıran bir tanrı kimliği taşımaktadır. Zeus Keraunios kültüne Anadolu'da Lydia, Ionia ve Kilikia bölgelerinde rastlanmıştır (Şahin, 2001, 75-76).

Lykaonia Bölgesi'nde ise Laodikeia'da gök gürültüsü ve şimşek yollayan Zeus Keraunios'un saygı gördüğü bir yazıtla belgelenmektedir (Ramsay, 1888, 235 No. 1). Ayrıca yakın çevrede Durağan'dan kopyalanmış bir yazıttan Teimotheos'un oğlu Gaius'un Zeus Keraunios'a bir adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Calder, 1928, 5 No. 7a). Göröklü'den bir yazıtta da yüce Zeus Keraunios'a adak adayan Valerius Montanos adında bir kişiden söz edilmektedir (Sterrett, 1888b, 172 No. 281; Alkan & Işık, 461-463 No. 3).

2.11. Zeus Phantios/Phatnios

Zeus Phatnios, Yemliğin ve Ahırın Tanrısı olarak nitelendirilmektedir. Nitekim Kadınhanı yakınlarında Meydanlı'dan ele geçmiş bir sunak yazıtından (Ramsay, 1918, 135 No. 2; Calder, 1928, 5 No. 7) adının ilk iki harfi (Eu...) olarak okunabilen bir *oikonomos*un Yemlik ve Ahır Tanrısı Zeus Phatnios'a adakta bulunduğu belgelenmektedir. Sunak taşında tanrının büstüyle birlikte sol tarafında bir başak demeti ve üzüm salkımı tasvir edilmiştir (Röhr, 2009, 193-194). Burada sunağı tanrıya adayan kişinin bir *oikonomos* olması yanında Zeus'un temel simgelerinden birisi olan kartal yerine şimşek ve öküz başıyla birlikte tasvir edilmiş olması, tanrının zirai konulardaki işlevine işaret etmesi açısından önemlidir. Nitekim öküz başı, başak ve salkımın tanrının tarımla ilişkili olduğunun ve ayrıca Zeus'tan yardım istendiğinin işareti olduğu değerlendirilmektedir (Cox - Cameron, 1937, XLII-XLIII). Aynı bölgedeki Şarören'den ele geçmiş bir sunağın yazıtlı tarafında buna oldukça benzeyen bir kabartma daha bulunmakta olup (Figür 9) söz konusu kabartmada Zeus'un büstü elinde bir mısır koçanı, üzüm salkımı ve başak ile birlikte tasvir edilmiştir (Calder, 1928, 4 No. 5; Robert, 1955, 105). Laodikeia'da tanrıya Zeus Phatnios epithetiyle rastlanması, kentin Küçük Asya boyunca kurye rotası üzerinde yer aldığı ve buradaki imparatorluk topraklarının atları iyi durumda tutmak konusunda özel sorumluluklara sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Calder, 1928, 5 No. 7).

2.12. Zeus Salarameus

Konya Zincirli Han'ın kapısının sağ sövesinden kopyalanmış bir yazıtta tanrının bu epithetine rastlanmıştır. Roma imparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiş olan yazıttan Paulinus'un kızı Paulina'nın bir yeminin yerine getirilmesi için Zeus Salarameus'a adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Cronin, 1902, 368 No. 141; Thonemann, 2013, 265-266 No. 297). Tanrının bu lakabına başka bir yerde rastlanmamış olması ve Ana Tanrıça gibi Zeus'un da adını çoğu zaman bir yöre veya yerleşimden almış olduğu gerçeğinden hareketle tanrının bu sıfatının Salamara (Zincirli) adından kaynaklanmış olması ihtimali üzerinde durulmaktadır (Breytenbach – Zimmermann, 2018, 161).

2.13. Zeus Soter

Zeus Soter, tanrının en yaygın epithetlerinden birisi olup kötülüklerden koruyucu işlevini göstermektedir. Tanrının bu sıfatıyla bayramlar düzenlenmekte, yarışmalar yapılmakta ve boğa kurban edilmekteydi (Şahin, 2001, 176). Zeus'un bu epitheti başta Atina olmak üzere Yunanistan'da oldukça yaygındı. Anadolu'da da Troas, Mysia, Aiolis, Lydia, Ionia, Pamphylia, Phrygia, Kappadokia, Kilikia ve Kommagene'de bu epithet altında saygı görmekteydi (Şahin, 2001, 172). Zeus'un söz konusu bu epitetine genellikle tek başına rastlandığı gibi Asklepios ve Olympios ile birlikte rastlandığı örnekler de belgelenmiştir (Hakman, 2012, 114).

Muhtemelen doğuya doğru gidildikçe kültün etkisi zayıflamış olmalıdır ki Lykaonia Bölgesi'nde sadece birkaç yazıtta rastlanmaktadır. Bunlardan birisi, kent sikkeleriyle de Zeus kültünün varlığının doğrulanmış olduğu Laodikeia'dan kopyalanmış bir yazıttır (Calder, 1928, 5 No. 6). İkonium'dan ele geçmiş yazıtta ise *veteran* Marcus Antonius Longus'un masraflarını kendisi karşılamak suretiyle Zeus Soter'e (Kurtarıcı Zeus) bir kült masası, *stoa* ve mutfak adadığı belirtilmektedir (McLean, 2002, 8 No. 19)⁵. Karaman'ın 37 km batısında Hacıbaba Dağı'nın kuzeybatı eteğinde yer alan Losta'dan (Akarköy) Legio XVI Flavia firma *centurionu* C. Annius Maximus'un çift dilli adağı ise (Kurt, 2011, 102 Levha 147: 1) Yunanca metinde Zeus Soter Megistos, Latince metinde ise Iuppiter Optimus Maximus olarak geçen tanrıya yapılmıştır (Stauner, 2016, 113-122).

2.14. Zeus Sozon/Sosonianos

Bazı Phrygia sikkeleri üzerinde birlikte yer aldığı yazılardan hareketle Kurt Tanrı olduğuna dair görüşler ortaya atılmıştır (Şahin, 2001, 176). Bir Anadolu tanrısı kabul edilen Zeus

⁵ Yazıtı ilk olarak yayınlamış olan S. Onat, burada geçen *veteran* Marcus Antonius Longus'u ikinci triumvirlik üyelerinden birisi olan Marcus Antonius olarak düşünmüş ve yazıtı buna göre yorumlamıştır. Bu konuda bkz. Onat, 1949, 18-20.

Sozon'un yerel bir tanrı olduğu, kökeninin ise Pisidia veya Phrygia'ya dayandığı ileri sürülmekte, hatta Hellenistik Dönem'den itibaren Pisidia'daki Pednelissos'ta bir kült merkezinin varlığı da bilinmektedir (Şahin, 2001, 176). Öte yandan Sozon'un Saoazos ile özdeşliği kabul edilmekte olup bu ephitle Zeus'un Helios ile birlikte en kutsal ve adil tanrılar olduğu değerlendirilmektedir (Weinreich, 1927, 1249; Breytenbach – Zimmermann, 2018, 315). Lydia ve Karia'da ise Sozon, Apollon'un bir epitheti olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin, 2001, 177).

Zeus Sozon'a Lykaonia Bölgesi'nde üç yazıtta rastlanmaktadır. Bunlardan birisi Konya Müzesi'nde bulunmakta olan bir adak yazıtıdır. Yazıttan Marcus Aurelius adındaki kişinin ailesi için Sozon'a adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Mendel, 1902, 220 No. 1; Cronin, 1902, 115 No. 33). Yazıtta geçen yerel tanrı Sozon'un Apollon'un özelliklerine benzer özelliklere sahip olduğu bu nedenle Apollon ile özdeşleştirilebileceği ileri sürülmüştür (McLean, 2002, 7). Bu yazıttan başka Lykaonia'da birisi Akçaşar'dan (Pleket – Stroud, 1987, 370 No. 1321), ikincisi ise Sarayönü'nden (Pleket – Stroud, 1987, 385 No. 1384) olmak üzere Zeus Sozon'a ait iki adak yazıtının daha varlığı bilinmektedir.

2. 15. Zeus Syrtios

İlk defa Lykaonia'da Antik Savatra kenti ile eşitlenen Yağlıbayat'taki bir yazıt sayesinde belgelenmiştir (Alkan – Işık, 2021, 461-463, No. 3). Bugüne kadar başka hiçbir yerde belgelenmemiş olduğundan dolayı Syrtios'un Savatra'ya özgü yerel bir kült olabileceği düşünülmektedir (Alkan – Işık, 2021, 462).

2.16. Zeus Zemeiastes

Tanrının bu epitheti Philomelion'dan (Akşehir) bir sunak üzerinde yer almaktadır. Yazıtta sunağı adayan kişinin adı ve nereli olduğu tam olarak okunamamakla birlikte Zeus Zemeiastes'e adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Jonnes, 2002, 20-21 No. 45). Yine Philomelion'un kırsalında yer alan Çamlı'dan bir yazıtta da tanrıya bu epithetle tapınıldığı belgelenmiştir (Jonnes, 2002, 35-36 No. 93). Yazıtın ortasındaki figür ve sonundaki yağmur işaretinin bir hasat tanrısını belki de Zeus Bennios'u temsil edebileceği ileri sürülmektedir (Röhr, 2009, 193). Bunun yanı sıra yazıtta sunağı adayan kişinin memleketi muhtemelen Okeneli? olarak okunabilecek bir yerleşimdir. Bu durumda Zemeiastes'in Philomelion yakınındaki bir köy ya da yerleşimden gelen bir *ethnikon* olması da mümkündür.

2.17. Zeus Zemroutenos

Tanrının bu epithetine Akören'den kopyalanmış bir yazıtta rastlanmıştır (Anderson, 1899, 281 No. 165). Yazıttan Aleksandros oğlu Aurelius Kodratos'un Zeus Zemroutenos'a bir adak

sunduğu anlaşılmaktadır. Zeus'un bu lakabı Zulmandani Han ile ilişkilendirilmektedir (Anderson, 1899, 281).

Zeus'un Lykaonia'da tespit edilmiş bütün bu sıfatlarının dışında, Zengicek'ten kopyalanmış ve Nearchos adında birinin Zeus'a adak yazıtında ise tanrının epithetini gösteren bölümde sadece ilk iki harf (Ti) olarak okunabilmektedir⁶. Maalesef bu nedenle tanrının epitheti tespit edilememekte ve bir öneri getirmek güçleşmektedir. Bununla birlikte Zeus'un Anadolu'da rastlanan ve bu şekilde başlayan Timaios ve Tios olmak üzere iki epithetinin varlığı bilinmektedir. Eğer Zeus'un buradaki epitheti ilk defa belgelenen bir sıfat değil de bu ikisinden birisi ise Tios aynı adlı kentin koruyucu tanrısı olarak kabul edildiğinden (Şahin, 2001, 186) Timaios daha olası görünmektedir.

3. Lykaonia'da Sosyo-Ekonomik Hayat ve Zeus Kültü

Üzerinde yaşanan coğrafya, o toplumun sosyal ve kültürel hayatında temel belirleyici unsurlardan birisini hatta en önemlisini oluşturmuştur. Bu nedenle antik dönemde toplumların uğraşlarından kaynaklı olarak tanrılara duyulan saygı ve bağlılıkta yerel faktörler oldukça belirleyici olmuştur. Lykaonia, büyük ölçüde ovalık ancak aralarında dağlar tarafından bölünmüş verimli havzalardan oluşan bir coğrafi yapıya sahiptir. Kaynağını dağlardan alan akarsular sayesinde hem yerleşim hem de tarımsal faaliyetler için elverişli şartlar oluşmuştur. Öte yandan dağlardan, havzalardan ve ovalardan oluşan bu topografik yapı, tarım ve havyaçılığa elverişli kırsal bir ekonominin gelişimini de beraberinde getirmiştir. Öyle ki tepeler arasındaki küçük vadiler yerleşim için, tepeliklerin çevreleri ise iyi otlaklar olmalarından dolayı özellikle küçükbaş hayvancılık için oldukça elverişlidir. Bunun yanında ovalık sahalar buğday, dağ eteklerindeki nispeten engebeli ve taşlık alanlar ise bağcılık yapmak için ideal yerlerdir (Breytenbach, 2013, 2).

Kuzey Lykaonia ve Axylon Bölgesi'nde Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen ve Zeus'a adanmış olan çok sayıda sunak (Figür 5) bulunmuştur (Baldıran, 2019). Söz konusu sunaklarda Zeus büstüyle birlikte bu betimlere rastlanmış olması, Zeus'un hava ve bitki örtüsü tanrısı işlevinin en somut göstergesidir. Lykaonia'ya komşu bölge olan Phrygia'daki Appia'nın *territoriumunda* Zeus'a Zeus Ampeleites (Asmaların Zeus'u) ve Zeus Thallos (Taze Filizlerin/Bitkilerin Zeus'u) lakaplarıyla tapınıldığı da bilinmektedir (Drew-Bear, 1999, 392-393; Chanitios & Stavrianopoulou, 1995, 233). Ayrıca bölgeye oldukça yakın konumdaki Ereğli yakınlarında bulunan İvriz Kaya Anıtı'nda da tanrıyla birlikte buğday başağı ve üzüm salkımı

⁶ Zeus'un bu epitheti kesin olarak belirlenemediği için ayrı bir başlıkta verilmemiştir.

figürlerinin varlığı, Zeus'un bir Anadolu köylü tanrısı olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (Calder, 1956, 1 No. 1). Laodikeia yakınlarındaki Meydanlı'dan kopyalanmış *oikonomos* Eukarpos'un Zeus Magistos'a adağını sunduğundan söz edilen yazıtın yer aldığı mezar taşında ise tanrı, bu kez mısır koçanı ve üzüm salkımıyla birlikte tasvir edilmiştir. Öte yandan Zeus Magistos'a adakta bulunan *oikonomosun* "iyi ürün" anlamına gelen *Eukarpos* adını taşıması da ayrıca dikkat çekicidir.

Bölgede Zeus için kullanılan epithetler genel olarak ondan Fırtına tanrısı olarak söz etmektedir. Bunlar ise yukarıda değinildiği üzere *bronton*, *eukarpos*, *keranios*, *phatnios* gibi zirai faaliyetlerle ilgili sıfatlardır (Calder, 1956, XXXII-XXXIII). Zeus Bronton epithetiyle doğa olaylarını simgeleyen tanrı esasen Fırtına Tanrısı kimliğine de sahip olup ekinlerin yetişmesine yardımcı konumunda olmuştur (Robert, 1955, 30). Zeus Bronton kültürünün yaygın olarak görüldüğü bölgelerin ortak özelliğinin insanların temel geçim kaynaklarının yağmura bağlı çiftçilik olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda yağmuru yağdırdığı, ürünü yetiştirdiği ve olumsuz hava koşullarından koruduğuna inanılan Zeus kabartmalarının yanına bazen *bukranium* (öküz başı) betimlendiği de görülmektedir (Şahin Akyürek, 2001, 167-168). Hatta stel ve sunaklarda bazen çift sürme sahnesinde yer alan *bukraniumların* çiftçilerin tanrılardan büyükbaş hayvanlarını koruma dileklerini ifade ettiği düşünülmektedir (Drew-Bear, 1999, 393, 398 Fig. 1; Drew-Bear – Naour, 1990, 2007)⁷. Aynı şekilde Zeus Bronton'a adanmış olan sunaklarda, sıklıkla çelenk betimine de rastlanmaktadır. Zeus Bronton'un bağ ile ilişkisini gösteren çelenk, üzüm salkımı ve başak tutar şeklindeki tasvirleri, onun çiftçi tanrısı olduğunun kanıtları olarak gösterilebilir (Şahin, 2001, 39).

Öte yandan bu durumu Anadolu'nun inanç yapısında çağlar boyu bir etkileşimin ve devamlılığın en somut göstergesi olarak kabul etmek mümkündür. Öyle ki İvriz kabartmasında Fırtına tanrısı Tarhunt ile birlikte üzüm salkımı ve başak motifleri işlenmiştir (Calder, 1956, XXXII). Bütün bunlar, tanrının burada çift hayvanlarının koruyucusu işlevinde olduğu ve bunun da Zeus'un çiftçi tanrı konumuna uygun olduğu şeklinde değerlendirilmektedir (Şahin, 2001, 18). Ayrıca tanrının Zeus veya Zeus Megistos olarak geçtiği bölge yazıtlarında mısır, başak ve üzüm salkımı sembollerinin (Calder, 1928, 1-2 No. 2-3; Waelkens, 1977, 310 No. 118, 304 No. 76) varlığı onun doğurganlık için en önemli güç olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Mitchell, 1993, I 147 dn. 41). Öyle anlaşılıyor ki bugün olduğu gibi antik dönemde de sulamanın olmadığı

⁷ Nitekim Kuzey Phrygia'dan bir adak yazıtından Apollonios'un oğlu Manes'in sığırlarının sağlığı için Zeus Bronton'a adakta bulunduğundan söz edilmektedir, bkz. Şahin Akyürek, 2006, 90.

kırsal alanlarda çiftçiler mahsulün iyi olması için Zeus'a adak sunmak suretiyle yalvarmaktaydılar.

Diğer taraftan Zeus'un tarımsal işlevine işaret eden Lykaonia yazıtlarının tamamına yakını Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir. Bu durum, Lykaonia'da söz konusu dönemde tarımsal faaliyetler açısından önemli gelişmelerin kaydedildiği ve kentlerin *territorium*larında farklı boyutlarda tarımsal alanların oluşturulduğunu göstermektedir. Bu durum ise çiftçiliğin koruyucusu yerel tanrıların sayılarında bir artışı da beraberinde getirmiştir (Takoğlu, 2020, 378). Temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan Lykaonia çiftçilerinin de ürünlerinin ve hayvanlarının güvenliği için tanrı Zeus'un korumasını talep ettikleri anlaşılmaktadır (Eraydın, 2022, 145). Bu bağlamda Zeus Bronton ve Zeus Eukarpos bölgedeki sosyal hayatta doğrudan Zeus'un yerine işaret eden ve topraktan elde edilen ürünlerin koruyucusu anlamında tanrıya verilen sıfatlardan olmuştur. Bunların dışında tanrının toprağın işlenmesi, ürünlerin elde edilmesi ve bağ-bahçeye dair başka sıfatlarının da olması, Zeus'un çiftçinin ürününü koruyan bereket tanrısı işlevine de sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Hakman, 2012, 107-108).

Bilindiği gibi hem tarım ürünleri hem de hayvancılık için gerekli olan otlaklar, yağmura bağlı olduğundan Lykaonia Bölgesi halkı için özellikle bahar yağmurları hayati öneme sahipti. İşte bu nedendir ki en eski dönemlerden itibaren bölgede Fırtına tanrıları çok rağbet gören tanrılar olmuşlardır. Anadolu'da Zeus kültünün kökeni tam olarak aydınlatılamamış olmakla birlikte, Zeus'un Hitit ve Luvi dini metinlerinde Tarhunt olarak geçen eski Luvi-Hitit fırtına tanrısının Greklerdeki karşılığı olduğu düşünülmektedir (Chiai, 2020, 245). Hititler Dönemi'nde bölgede büyük saygı gördüğü hem bölgeyi içine alan Tarhuntaşşa Ülkesi'nin adının Tarhunt ile olan ilişkisinden hem de İvriz Kaya Anıtı'ndan açıkça anlaşılan Tarhunt, Mezopotamya kökenli fırtına tanrısı Ba'al'in karşılığıydı. Öte yandan Hititler öncesinde bölgenin halkı olan Hattilerin fırtına tanrısını *taru* olarak adlandırdıkları bilinmektedir ki boğayla bağlantılı olan bu isim, Hint-Avrupa kökenli değildir. Bir yandan Sami dillerdeki *taur* ile Grekçe ve Latince'deki *taurusun* boğa anlamına gelmesi, diğer taraftan ise bütün eski Ön Asya'da boğanın fırtına tanrısının kutsal hayvanı olması, açıkça tanrının doğu kökenine işaret etmektedir (Chiai, 2020, 250-253, 265). Bu durumda muhtemelen Lykaonia'da fırtına tanrısı Tarhunt'un rolünü daha sonraki dönemlerde Zeus üstlenmiştir (Breytenbach, 2013, 2-3).

4. Sonuç

Gerek herhangi bir sıfat kullanılmaksızın yazıtlarda Zeus adının geçmesi, gerek Zeus betimlemeleri ve gerekse Lykaonia'daki çok sayıda yazıtta değişik epithetlerle tanrının adına rastlanması, bölgede Zeus kültünün yaygınlığına işaret etmektedir. Öte yandan Lykaonia'da

ziraate dayanan sosyal ve ekonomik hayatla Zeus kültü arasında bir paralelliğin olduğu da anlaşılmaktadır. Zeus'un bir yandan bölgeden ele geçen Roma İmparatorluk Dönemi Zeus sunaklarında Fırtına tanrısı olarak saygı gördüğüne işaret eden yıldırımlar, diğer taraftan da bununla bağlantılı olarak onun hava ve bitki tanrısı işlevine işaret eden buğday başağı ve üzüm salkımıyla birlikte yer aldığı görülmektedir. Aynı şekilde Lykaonia'da Zeus'un epithetlerinin yer aldığı yazıtların ağırlıklı bir bölümünün *megistos*, *bronton*, *kerainios* ve *eukarpos* gibi tanrının ziraatle ilgili işlevlerini gösteriyor olması da dikkatlerden kaçmamaktadır. Diğer yandan bu türden yazıtların malikânelerin bulunduğu yerlerde yoğunlaşması ve *oikonomoslar* tarafından Zeus'a adanmış olması da aynı çerçevede değerlendirilmelidir.

Lykaonia Bölgesi halkının dini inançlarının şekillenmesinde ve bunun bir devamlılık arz etmesindeki temel belirleyici unsurun bölgenin coğrafi yapısından kaynaklı sosyal hayat olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki geçimleri neredeyse tamamen tarım ve hayvancılığa bağlı olan bölge halkının hayatında yağmuru yağdıran işleviyle Zeus ayrı bir yere sahip olmuştur. Zeus kültürünün bölgede Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde de uzun süre etkisini devam ettirmiş olması bu durumun en somut kanıtını oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Agizza, Rosa. *Antik Yunan'da Mitoloji Masallar ve Söylenceler*. Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001.

Alkan, Mehmet – Doğanay, Osman. *Zengibar Kalesi (Isaura) Araştırmaları 1*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2020.

Alkan, Mehmet – Işık, İlker. "Savatra Antik Kentinden Yeni Adak Yazıtları". *Olba*, 29, (2021): 457-474.

Anderson, John George Clark. "A Summer in Phrygia. II". *The Journal of Hellenic Studies*, 18 (1898): 81-128.

Anderson, John George Clark. "Exploration in Galatia cis Halym. I-II". *The Journal of Hellenic Studies*, 19 (1899): 34-134, 280-318.

Arslan, Melih. "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Pontus Krallığı'na ve Pontus Kentlerine Ait Roma Devri Sikkeleri". *Arkeoloji Dergisi V*, (Ed. Hasan Malay), 67-109, Levha VII-XLI, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997.

Baldıran, Asuman. "A Study About Cults of Lykaonia Region". *Anados Studies Of The Ancient World* 6-7/2006-2007, 35-46. Tırnava: Universitas Tyrnaviensis Facultas Philosophica, 2008.

Baldıran, Asuman – Karauğuz, Güngör – Söğüt, Bilal. "Centre Unissant Les Cultes Hittites Et Romains: Fasıllar". Doksanaltı, Ertekin – Aslan, Erdoğan (Eds.), *Proceedings of the International*

Symposium "Trade and Production Through the Ages". 219-256. Konya: Aybil Bilişim & Organizasyon Yayıncılık, 2010.

Baldıran, Asuman. "Yeni Araştırmalar Işığında Lykaonia Bölgesi Kültürleri". Bilal Söğüt, Bilal (Ed.), *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, 73-88. İstanbul: Ege Yayınları, 2012.

Baldıran, Asuman. "The Cult of Zeus in Lykaonia". Militello, Pietro Maria – Öniz, Hakan (Eds.), *SOMA 2011 Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archaeology*, held at the University of Catania 3-5 March 2011, Volume I, 417-420. Ankara: BAR International Series, 2015.

Baldıran, Burak. "Lykaonia Bölgesi Zeus Sunakları". *Amisos*, 4/7 (2019): 118-136.

Breytenbach, Cilliers. "Early Christian Values In Cultural Encounter, Zeus And The Rain, Mammon And Modern Medicine Men". *Scriptura*, 112 (2013): 1-11.

Breytenbach, Cilliers – Zimmermann, Christiane. *Early Christianity in Lycaonia and Adjacent Areas From Paul to Amphylochius of Iconium*, Leiden/Boston: Brill, 2018.

Cagnat, René. *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes III*, Paris: L'Erma di Bretschneider, 1906.

Calder, William Moir. "A Cult of the Homonades". *The Classical Review*, 24 (1910a): 76-81.

Calder, William Moir. "A Journey round the Proseilemmene". *Klio*, 10 (1910b): 232-242.

Calder, William Moir. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol. I, Manchester: Manchester University Press, 1928.

Calder, William Moir. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol. VII, Monuments From Eastern Phrygia, Manchester: Manchester University Press, 1956.

Callander, T. "Explorations In Lycaonia And Isauria, 1904", W. M. Ramsay (Ed.), *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*. 157-180. Aberdeen: Aberdeen University Press, 1906.

Chanotis, Angelos & Stavrianopoulou, Eftychia. "Epigraphic Bulletin for Greek Religion 1991". *Kernos*, 8 (1995): 205-266.

Chiai, Gian Franco. "Le culte de Zeus Brontôn: l'espace et la morphologie du dieu de l'orage dans la Phrygie d'époque romaine". *Archiv für Religionsgeschichte*, 21-22 (1) (2020): 245-275.

Cook, Arthur Bernard. *Zeus A Study In Ancient Religion*, Volume I, Cambridge: Cambridge University Press, 1914.

Cox, Christopher William Machell – Cameron, Aarchibald. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol. V, Monuments From Dorylaeum And Nacolea, Manchester: Manchester University Press, 1937.

Cronin, Harry Stovell. "First Report of a Journey in Pisidia, Lycaonia, and Pamphylia I-II". *The Journal of Hellenic Studies*, 22 (1902): 94-125, 339-376.

Cumont, Franz. "Bronton", *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, III/1: 897-898. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1897.

Drew-Bear, Thomas – Naour, Christian (1990). "Divinités de Phrygie", Temporini, Hildegard (Ed.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II 18.3. 1907-2044. Berlin: De Gruyter, 1990.

Drew-Bear, Thomas. "Phrygian Votive Steles in The museum of Anatolia Civilization". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XVI/1. 391-401. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Drew-Bear, Thomas. "Laodikeia Katakekaumene (Konya-Ladik) Bölgesinde Araştırmalar". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 18/1. 247-254). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

EBGR, Epigraphic Bulletin for Greek Religion.

Engelmann, H. – Üner, A. B.. "Inscripfen aus dem Museum von Karaman (Lycaonia)". *Anzeiger der phil.-hist. Kl.*, 129 (1992): 1-24.

Eraydın, Necmettin. "Two Newly Discovered Votive Inscriptions to Zeus Bronton from Eskişehir/Dorylaion". *Libri VIII* (2022): 139-147.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.

Hakman, Meral. *Kapadokya'da Zeus Kültü*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012.

Hakman, Meral. "Bir Anadolu Tanrısı Olarak Zeus'un Tabiat İle İlişkisi Üzerine Bir Gözlem". *Acta Turcica*, V/1, (2013): 1-18.

Hall, Alan S. "Notes and Inscriptions from Eastern Pisidia". *Anatolian Studies*, 18 (1968): 57-92.

Hard, Robin. *The Rise of Zeus and Revolts Against his Rule*, London: Routledge, 2008.

Jonnes, Lloyd. *The Inscriptions Of The Sultan Dağı (Philomelion, Tymbrion/Hadrianopolis, Tyraion, Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien*, Band 62, Bonn: Halbelt, 2002.

Kurt, Mehmet. *Antik Çağda Karaman (Laranda) ve Yakın Çevresi Tarihi Coğrafya-Yerleşimler-Kalıntılar-Buluntular*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

McLean, B. H. *Greek And Latin Inscriptions In The Konya Archaeological Museum*, British Institute at Ankara Monograph 29, London, 2002.

Mendel, Gustave. "Le Musée de Konia". *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 26, (1902): 209-246.

Mitchell, Stephen. "Population and the Land in Roman Galatia". Temporini, Hildegard(Ed.). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II 7.2. 1053-1081. Berlin: De Gruyter, 1980.

Mitchell, Stephen. *Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor II, The Ankara District The Inscriptions of North Galatia*, Ankara: British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 4, 1982.

Mitchell, Stephen. *Anatolia Land, Men, And Gods In Asia Minor*, Volume I-II, Oxford: Oxford University Press, 1993.

Onat, Saadet. "Roma devrine ait bir kitabe". *Ant Arkeoloji, Folklor, Tarih Dergisi*, 3 (1949): 18-20.

Paris, Pierre – Radet, Georges Albert. "Inscriptions de Pisidie, de Lycaonie et d'Isaurie". *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 10 (1886): 500-514.

Pleket, Harry W. – Stroud Ronald S., (1987). *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Amsterdam: J. C. Gieben, 1987.

Ramsay, William Mitchell. "Laodiceia Combusta And Sinethandos". *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 13 (1888): 233-272.

Ramsay, William Mitchell. "The Utilisation of Old Epigraphic Copies". *The Journal of Hellenic Studies*, 38 (1918): 124-192.

Robert, Louis. *Hellenica Recueil D'Épigraphie De Numismatique Et D'Antiquités Grecques*, X, Paris: Librairie D'Amérique Et D'Orient Adrien-Maissonneuve, 1955.

Rodenwaldt, Gerthard. "Zeus Bronton. Mit 7 Abbildungen". *Jahrbuch des Deutschen Arcäologischen Instituts*, 34 (1919): 77-86.

Röhr, Bianka. *Kult und Fest in Lykaonien*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2009.

Sterrett, John Robert Sitlington. *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, Boston: Damrell And Upham, 1888a.

Sterrett, John Robert Sitlington. *The Wolfe Expedition To Asia Minor*, Boston: Damrell And Upham, 1888b.

Stauner, Konrad. Die bilinguale Weihung des C. Annius Maximus, centurio der legio XVI Flavia firma. *Philia*, 2 (2016): 113-122.

Swoboda, Heinrich – Keil, Josef – Knoll, Fritz. *Denkmäler Aus Lykaonien Pamphylien Und Isaurien*, Brünn/Prag/Leipzig/Wien: Verlag Rudolf M. Rohrer, 1935.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. “Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton Arkeolojik Ve Epigrafik Belgelerle Phrygia’da Bir Zeus Kültü”. *Olba*,4 (2001): 163-182.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. *Phrygia’da Çiftçi Tanrısı: DII BRONTI EUKHEN*. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2002.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. “Phrygia’dan yeni Zeus Bronton Adakları”. *Arkeoloji ve Sanat*, 122 (2006): 89-124.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. “Bithynia’dan Yeni Zeus Bronton Adakları”. *Olba*, 20 (2012): 335-382.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. “Bilecik’ten Bir Grup Zeus Büstü ve Zeus Bronton”. *Gephyra*, 11 (2014): 121-171.

Şahin, Nuran. *Zeus’un Anadolu Kültleri*, İstanbul: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2001.

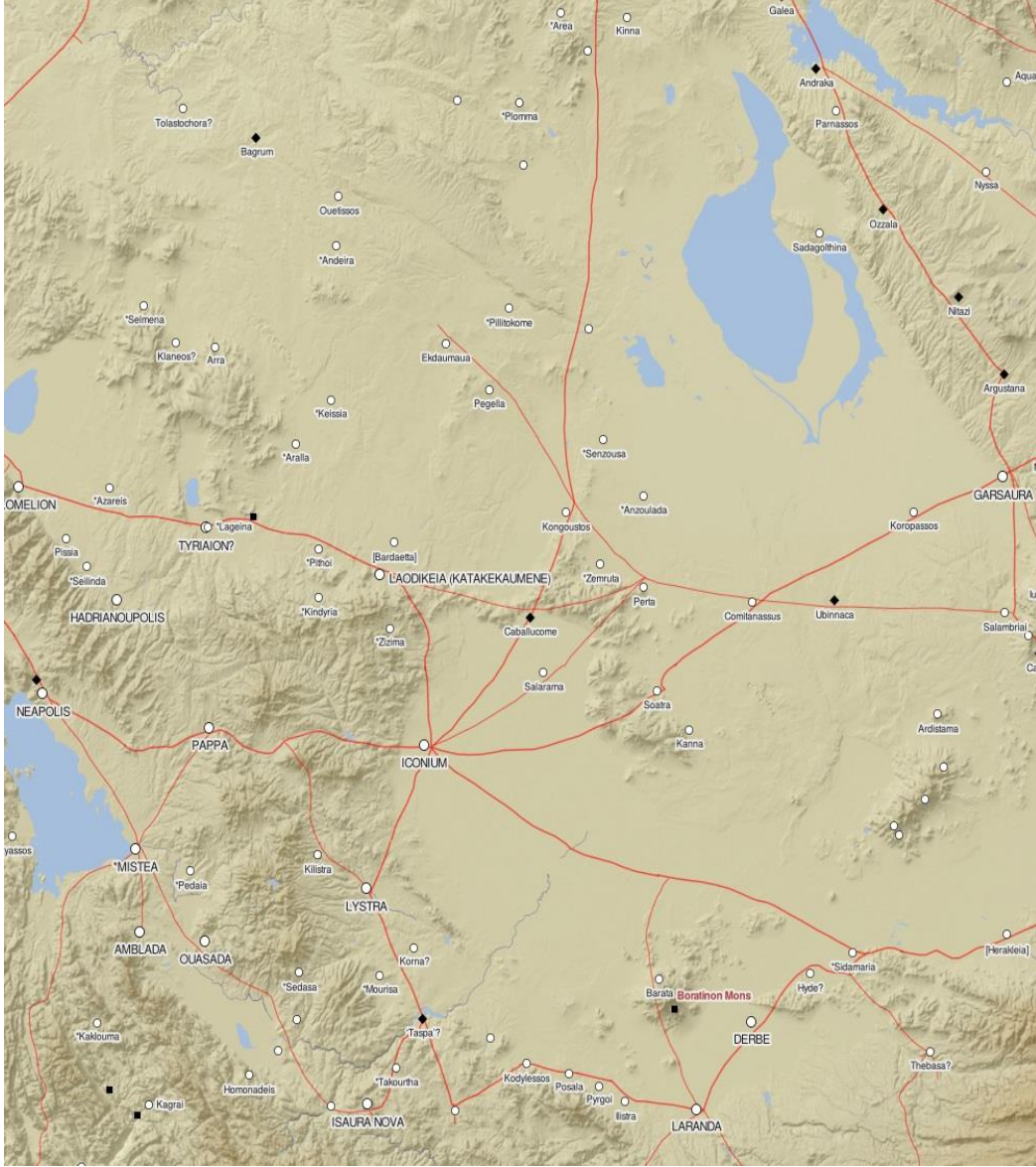
Takoğlu, T. . “Adapting to a Diverse Landscape: Agriculture in Hellenistic and Roman Anatolia”. Hollander, David – Howe, Timothy (Eds.), *Howe A Companion To Ancient Agriculture*. 363-382. Hoboken: WILEY Blackwell, 2020.

Thonemann, Peter. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol. XI, Monuments From Phrygia And Lykaonia, London: The Society for the Promotion of Roman Students, 2013.

von Aulock, Hans. *Münzen und Städte lykaoniens*, Tübingen: E. Wasmuth, 1976.

Waelkens, Marc. Phrygian Votive And Tomstones As Sources Of The Social And Economic Life In Roman Antiquity. *Ancient Society*, 8 (1977): 277-315.

Weinreich, Otto. “Sozon”, *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, III/A1: 1249. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1927.

**Figür 1: Lykaonia Bölgesi Yerleşimleri (Digital Atlas of the Roman Empire
<https://imperium.ahlfeldt.se/>Erişim Tarihi: 16.02.2024)**

Figür 2: Burunkuyu'dan ele geçmiş ve üzerinde Zeus Akouseos'a adak yazıtının yer aldığı bomos (Theonemann, 2013, 279 No. 312).

Figür 3: Savatra Antik Kenti'nden Zeus'un dört lakabının yer aldığı yazıtlı adak sütunu (Alkan & Işık, 2020, 461-463, 472 Fig. 3).

Figür 4: Kötüşak'tan kopyalanmış ve Zeus büstünün yer aldığı yazıtlı *bomos* (Calder, 1956, 103 No. 476 Pl. 26).

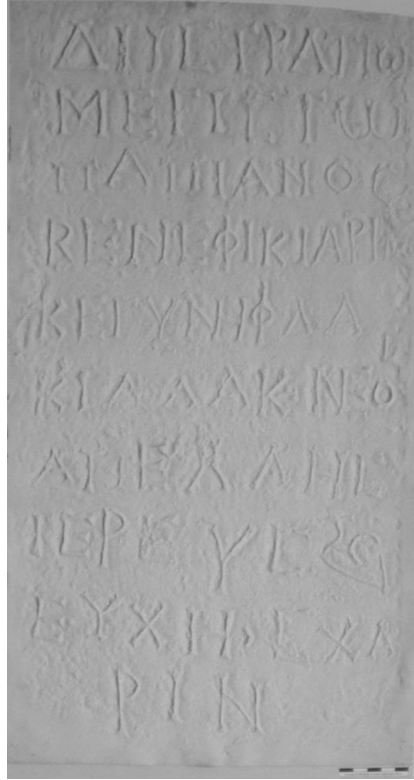
Figür 5: Bostandere'den Kabartmalı Sunak (Baldıran, 2019, 127, 136 Resim 18).

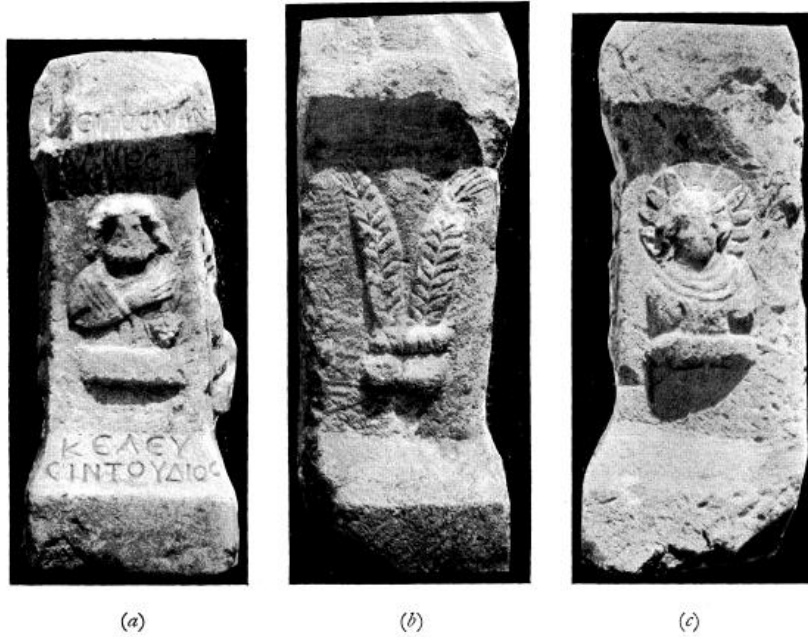
Figür 6: Kinna Antik Kenti'nin *territoriumunda* yer alan Canımana'dan Zeus Megistos'a adanmış *bomos* (Theonemann, 2013, 225 No. 248)

Figür 7: Perta'nın *territoriumundaki* Mernek'ten (Karakaya) Zeus Megistos'a adanmış heykelcik (Theonemann, 2013, 280 No. 248).

Figür 8: Perta Antik Kenti sınırları içerisindeki Harmançukuru'ndan Zeus Stratios Megistos'a adanmış *bomosun* yazıtı (Theonemann, 2013, 278 No. 311).

Figür 9: Şarören'den elinde bir mısır koçanı, üzüm salkımı ve başak ile birlikte tasvir edilmiş Zeus'un büstü (Calder, 1928, 4 No. 5).